

КРИВОРІЗЬКИЙ МЕТАЛУРГІЙНИЙ ЦЕНТР ЗА ЧАСІВ ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ

Віктор Ключко

доктор історичних наук, професор, завідувач
кафедри археології, Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

Аналіз знахідок у регіоні Криворізького металургійного центру показує низку спільних рис у формах і декорі виробів дніпровського варіанта сабатинівської культури, що зближує їх із речами лобойківських типів бережнівсько-маївської зрубної культури та кардашинських типів білогрудівської і білозерської культур та відбиває як їхній певний генетичний зв'язок, так і співіснування цих культурних груп у регіоні, що був контактною зоною. Тож, імовірно, Криворізький рудний масив у цей час контролювався сабатинівським населенням регіону, але водночас слугував сировинною базою бронзоливарного виробництва їхніх північних і східних сусідів.

Ключові слова: доба пізньої бронзи, Криворізький металургійний центр, сабатинівська культура, ливарні майстерні, скарби.

Археологічні пам'ятки регіону Нижнього Дніпра доби пізньої бронзи вирізняються великою кількістю знахідок кам'яних ливарних форм, комплексні знахідки яких отримали назву «ливарні майстерні». Матеріалом для виготовлення цих форм слугували талькові сланці Криворізького басейну (Черняков 1967; Шарафутдінова 1985). Серед них виділимо матеріали, що належать до сабатинівської культури, залишивши речі бережнівсько-маївської зрубної культури доби пізньої бронзи та білозерської культури доби фінальної бронзи для інших спеціальних досліджень.

Найстаршою серед них традиційно вважають знахідку з селища Малі Копані в Голопристанській міській громаді Скадовського району Херсонської області (Bockarev, Leskow 1979, Taf. 4, S. 39–41). На трьох кам'яних брусках вирізані негативи кельта з «печеркою» на одному боці та одним вушком (прообраз кельтів східнотрансильванського типу — тип Ришешть за В. А. Дергачевим, 2010), три виїмчасті долота, тесло, кинджал із кільцевим упором красномаяцького типу, кинджал бородинського типу та дротик із вушком на втулці —

© Віктор Ключко, 2023

речі, що характеризують ранній етап сабатинівської культури в регіоні (Klochko 2001; Ключко 2006, с. 177–178, 180–181, 185–186) (рис. 1: 1).

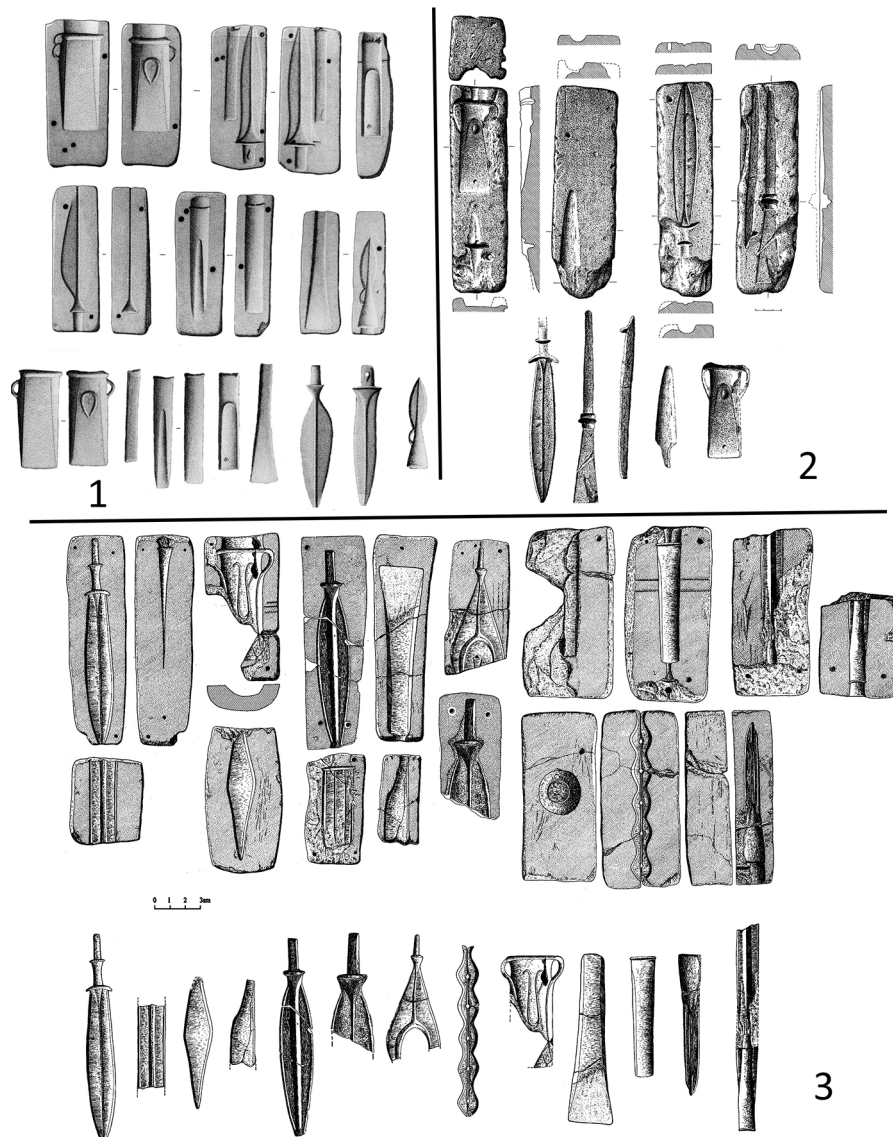

Рис. 1. Ливарні майстерні: Малі Копані (1), Дудчани (2), Волоське (3)

Чотиристороння форма з села Дудчани Бериславського району Херсонської області представляє речі «класичного» сабатинівського періоду: кинджал варіанта Волоське красномаяцького типу, пласка сокирка-клювець, острога, гарпун і кельт двовушкового варіанта типу Ришешть (Gerškovič 1999, Taf. 49; Klochko 2001; Ключко 2006, с. 180–181, 186–187) (рис. 1: 2). До класичного періоду належать також ливарні майстерні «Волоське» та «Новокиївка».

На ливарних формах із села Волоське у Новоолександрівській сільській територіальній громаді Дніпровського району Дніпропе-

тровської області (Bockarev, Leskow 1979, Taf. 2, 3, 8) представлені: кинджал варіанта Волоське красномаяцького типу, кинджали красномаяцького типу, бритва з кільцевим упором, двовушковий кельт старшого кардашинського типу (характерний для білогрудівської культури), тесло лобойківського типу, втульчатий клювець і дротик дремайлівського типу (Klochko 2001; Клочко 2006, с. 177–186) (рис. 1: 3).

Ливарна майстерня, знайдена на поселенні сабатинівської культури біля села Новокиївка у Каланчацькій селищній громаді Скадовського району Херсонської області (Гершкович, Клочко, Евдокимов 1987), представляє: списи і дротик дремайлівського типу, кинджали красномаяцького типу, втульчасту бойову сокирку та дводирчатий псалій (Klochko 2001; Клочко 2006, с. 177–186) (рис. 2).

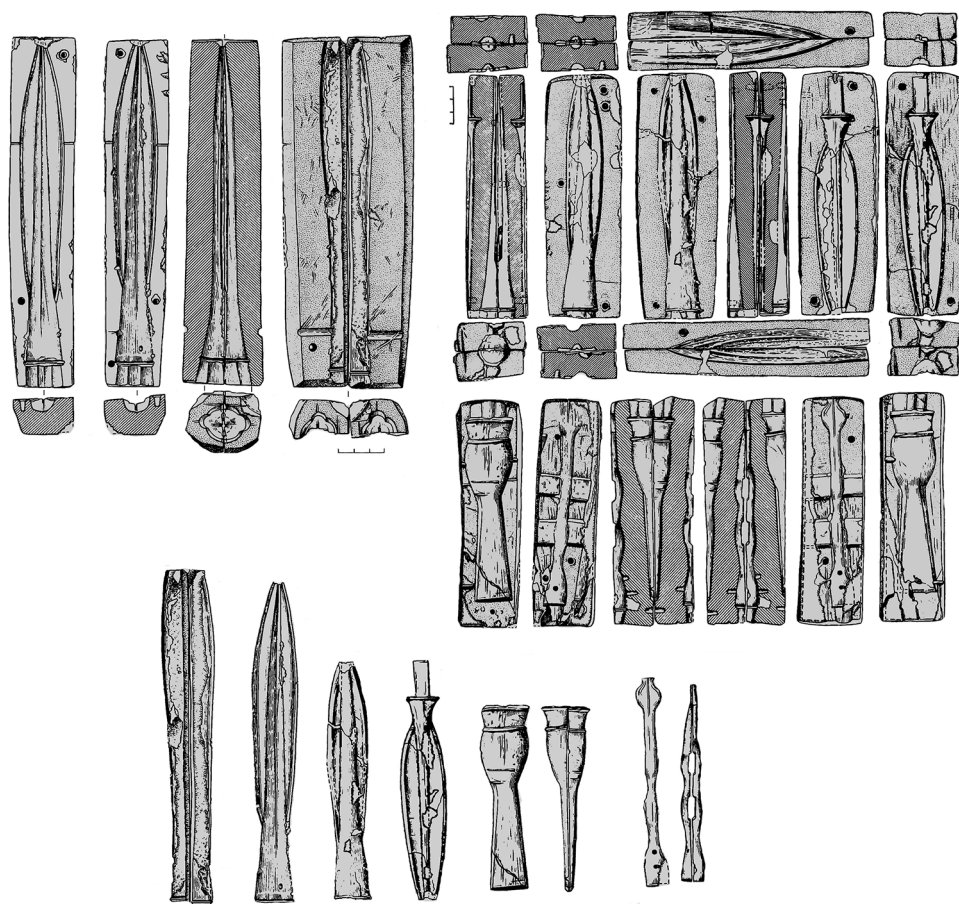

Рис. 2. Ливарна майстерня Новокиївка

До пізнього періоду сабатинівської культури на Дніпрі належать ливарні майстерні Дніпровокам'янська й Токівська. Майстерня з села Дніпровокам'янка у Кам'янському районі Дніпропетровської

області (Гершкович, 2005–2009) представляє: пізній варіант кинджалів красномаяцького типу, ніж-кинджал варіанта Мурафа типу Белені (Ключко, Потупчик 2019), кельти двовушкового варіанта типу Ришешть, серпи з отворами на руків'ї, дротик дремайлівського типу (рис. 3: 1).

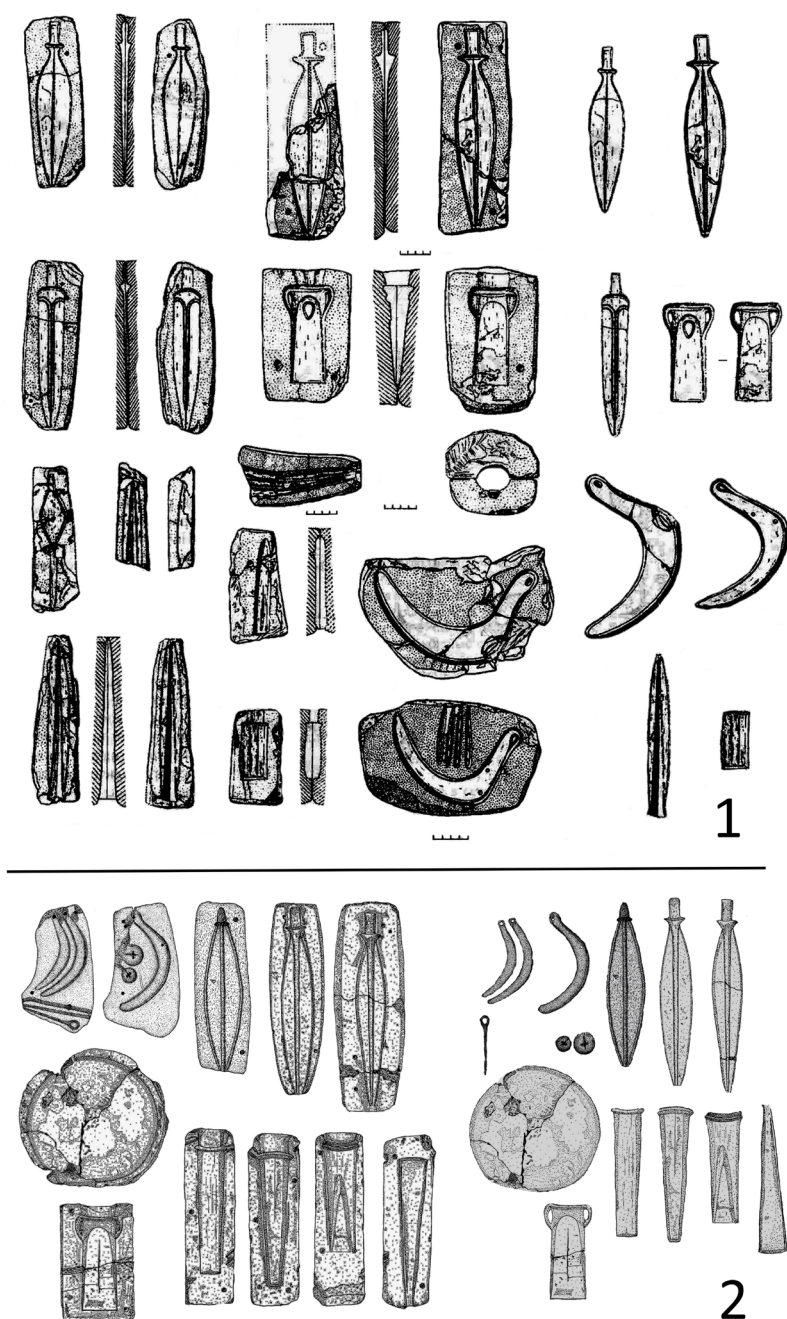

Рис. 3. Ливарні майстерні: Дніпровокам'янка (1) та Токівське (2)

Ливарна майстерня з села Токівське у Грушівській сільській територіальній громаді Криворізького району Дніпропетровської облас-

ті (Старік, Куштан 2020) представляє: серпи з отворами на руків'ї, кинджал красномаяцького типу, кинджали заградівського варіанта красномаяцького типу (Kloshko 2001; Ключко 2006, с. 210), шпильку з кільцевою голівкою, круглі бляшки з петельками, велике дзеркало, кельт двовушкового варіанта типу Ришешть, втульчасті виїмчасті долота, тесло (рис. 3: 2). Кинджали заградівського варіанта красномаяцького типу датують першою половиною XIII ст. до н. е. (Ключко 2011, с. 251), що дає змогу відносити ливарну майстерню Токівське до перехідного періоду до доби фінальної бронзи.

Усі виявлені ливарні майстерні сабатинівської культури в регіоні розташовані по обох берегах Дніпра в місцях розташування давніх лісових масивів (місць випалу деревного вугілля) в безпосередній близькості до Криворізького рудного басейну, руди якого слугували сировиною для цього виробництва.

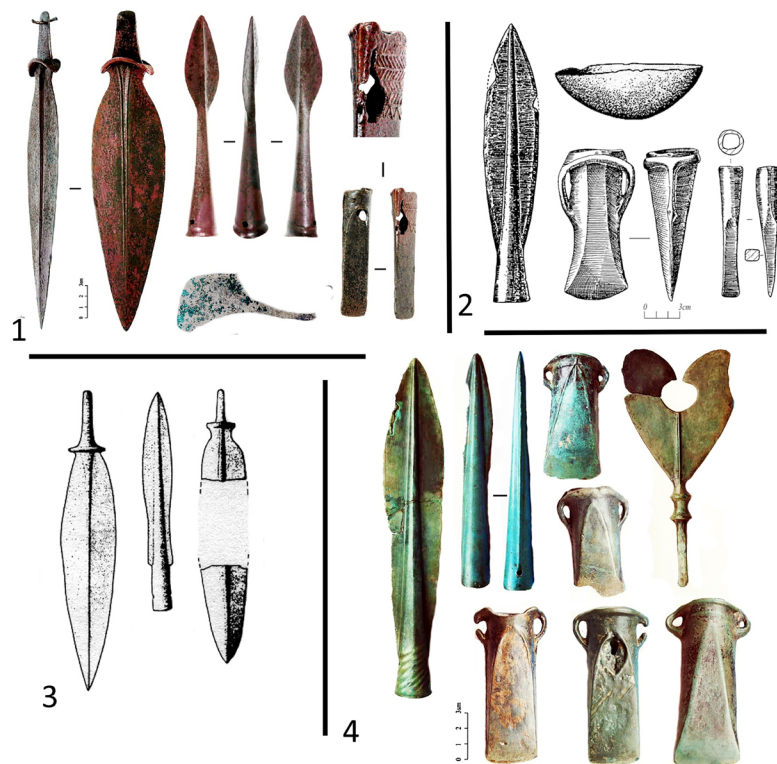

Рис. 4. Скарби: Херсонський 2017 р. (1), Дремайлівський (2), Добрянка (3) та Кіровоградський 2013 р. (4)

Знахідки скарбів предметів сабатинівської культури в регіоні (Дремайлівський скарб із села Дремайлівка Бериславського району Херсонської області (Leskow 1981, Taf. 4E) у складі списа дремайлівського типу, чаші, кельта дремайлівського типу та втульчатого тесла (рис. 4: 2) та скарб із села Добрянка у Вільшанському районі

Кіровоградської області (Leskow 1981, Taf. 4D) у складі двох кинджалів красномаяцького типу та списа красномаяцького типу (рис. 4: 3)) доповнюються новими знахідками: Херсонський скарб 2017 р. у складі меча типу Борисовка (Klochko 2001; Клочко 2006, с. 183–184), дротики типу Малі Копані, втульчатого долота типу Малі Копані та олов'яного зливка (належить до раннього етапу) (рис. 4: 1) і скарб 2013 р. з Кіровоградської області у складі списа дремайлівського типу, дротики красномаяцького типу, двовушкових кельтів типу Ришешть та типу Тилігульського лиману й бритви з подвійним кільцевим упором (належить до класичного етапу) (рис. 4: 4).

Рис. 5. Мапа знахідок:

1 — Волоське; 2 — Дніпровакам'янка; 3 — скарб Добрянка; 4 — скарб Дремайлівка; 5 — Дудчани; 6 — Малі Копані; 7 — Новокиївка; 8 — Херсонський скарб 2017 р.; 9 — Кіровоградський скарб 2013 р.; 10 — Токівське

Аналіз знахідок показує низку спільних рис у формах і декорі виробів дніпровського варіанта сабатинівської культури, що зближує їх із речами лобойківських типів бережнівсько-маївської зрубної культури та кардашинських типів білогрудівської і білозерської культур та відбиває як їхній певний генетичний зв'язок, так і співіснування цих культурних груп у регіоні, що був контактною зоною. Тож, вірогідно, Криворізький рудний масив у цей час контролювався сабатинівським населенням регіону, але водночас слугував сировинною базою бронзолivarного виробництва їхніх північних і східних сусідів.

Лобойківські ливарні майстерні, окремі знахідки ливарних форм і скарби бронзових речей, розташовані на північ та схід від

Криворіжжя, показують, що бережнівсько-маївська зрубна культура доби пізньої бронзи теж використовувала криворізьку сировину, про те саме свідчать кардашинські ливарні майстерні і скарби білозерської культури доби фінальної бронзи (Клочко 1998; Klochko 1998).

Ливарні форми та скарби бронз показують, що виробництво дніпровського варіанта краснояцької металургії сабатинівської культури у Криворізькому металургійному центрі тривало від раннього етапу сабатинівської культури аж до кінця фінальної бронзи — початку кіммерійського періоду (Клочко 2022).

Як уже зазначено, Криворізький металургійний центр сабатинівської культури відрізняється від Східнокарпатського центру культур Ноуа-Сабатинівка (Краснояцького, Ришешть) як формами і декором деяких предметів, так і характером виробництва, яке за матеріалами скарбів і ливарних майстерень було менше орієнтовано на ринок і далекосяжний імпорт, а більше на задоволення потреб місцевих громад та окремих осіб місцевої еліти.

Бібліографія

- Гершкович, Я. П., Клочко, В. І., Евдокимов, Г. Л. 1987. Новокиевская литейная мастерская и проблемы хронологии сабаатиновских памятников Нижнего Поднепровья. *Советская археология*, 2, с. 142–158.
- Гершкович, Я. П. 2005–2009. Днепровскокаменский комплекс литейных форм эпохи поздней бронзы из Среднего Поднепровья. *Stratum plus*, 2, с. 578–590.
- Дергачев, В. А. 2010. *Топоры-кельты поздней бронзы карпато-подунавья*. Вып. 1. Одноушковые кельты с арковидными фасками. Chişinău.
- Клочко, В. І. 1998. «Лобойківська металургія» (до проблеми східного кордону Східно-тишинецької культури). У: «Trzciniac» — system kulturowy czy interkulturowy proces. Poznań, s. 217–237.
- Клочко, В. І. 2006. *Озброєння та військова справа давнього населення України (5000–900 рр. до Р. Х.)*. Київ: АртЕк.
- Клочко, В. І. 2011. Нові знахідки речей та комплексів гордіївського типу на Вінниччині. В: Клочко В. І. (ред.). *Гордіївський могильник*, с. 250–258.
- Клочко, В. І., Потупчик, М. В. 2019. Ніж з селища Мурафа та питання типології великих листоподібних ножів культури Ноуа. В: Литвиненко Р. О. (ред.). *Археологія Поділля*. Вінниця, с. 78–81.
- Клочко, Д. Д. 2022. Новий скарб кіммерійського часу з Херсонщини. В: *Матеріали всеукраїнської наукової конференції «II Путивльські археологічні читання» (до 70-річчя від дня народження Володимира Павловича Білозора)*. Київ: ІА НАН України, с. 58–62.

- Старік, О. В., Куштан, Д. П. 2020. Комплекси ливарних форм доби пізньої бронзи з Токівського. *Археологія*, 1, с. 23–38.
- Черняков, И. Т. 1967. Техника изготовления литейных форм и металлических изделий в Северном Причерноморье в эпоху поздней бронзы. В: *Памятники эпохи бронзы Юга Европейской части СССР*. Киев, с. 179–184.
- Шарафутдінова, І. М. 1985. Про виготовлення ливарних форм епохи бронзи в Північному Причорномор'ї. *Археологія*, 49, с. 63–75.
- Bockarev, V., Leskow, A. 1979. *Jung und Spätbronzezeitliche Gußformen im nördlichen Schwarzmeergebiet*. Mühlem (PBF 19. 1).
- Gerškovič, J. P. 1999. *Studien zur spätbronzezeitlichen Sabatinovka-Kultur am unteren Dnepr und an der Westküste des Azov'schen Meeres*. Rahden/Westf.: Leidorf.
- Klochko, V. I. 1998. The issue of the Eastern border of the Eastern Trzciniec Culture (Loboi-kivka metallurgy). In: *The Trzciniec Area of the Early Bronze Age Civilization: 1950–1200 BC*. Poznań, pp. 48–73 (*Baltic-Pontic Studies*, vol. 6).
- Klochko, V. I. 2001. *Weaponry of Societies of the Northern Pontic Culture Circle: 5000–700 BC*. Poznań (*Baltic-Pontic Studies*, vol. 10).
- Leskow, A. M. 1981. *Jung- und spätbronzezeitliche Depotfunde im nördlichen Schwarzmeergebiet*. München (PBF 20, 5).

KRYVYI RIH METALLURGY CENTER DURING LATE BRONZE AGE

Victor Klochko

Doctor of Historical Sciences, professor, head of Department of Archaeology, National University of Kyiv-Mohyla Academy

The analysis of findings in the area of Kryvyi Rih metallurgy center shows a number of identical features in the forms and decorations of Dnipro variant of Sabatynivka culture items, which brings them closer to the items of Loboikivka type of Berezhnivsko-Maivska Zrubna culture and Kardashynka types of Bilohrudivka and Bilozerka cultures. It reflects their genetic connection as well as co-existence in the region which served as the contact area. Therefore it is possible that although Kryvyi Rih ore massif was under the control of Sabatynivka people, it also served as the raw basis of bronze production for their northern and eastern neighbors.

Keywords: Late Bronze Age, Kryvyi Rih metallurgy center Sabatynivka culture, casting foundries, hoards.